

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2003-2004

İstanbul'un Kozmopolitliği ve Ulus-Devlet Ekonomisi

Murat Belge

Galata-Beyoğlu bölgesine yapılacak bir gezintide, İstanbul'un kozmopolit tarafı özellikle ortaya çıkacaktır. Levantenlerin, Katolik Ermenilerin, Gregoryan Ermenilerin, Rumlardan yahut doğrudan yabancı uyruklu insanların oluşturduğu başka türlü bir nüfus mevcuttur bu semtlerde. Belki dünyada birkaç özelliğiyle benzer birtakım yerler bulunabilir; ancak burjuvazi konusu oldukça spesifik, oldukça kendine özgü, uzun ve karmaşık bir tarihin sonucudur.

1905'te bir Fransız şirketinin yaptığı Beyoğlu sigorta haritalarının paftalarında son derece ayrıntılı bilgiler mevcuttur; binalarla ilgili detaylar verilmiştir. 1910-1912'ye kadar, elle bazı bilgiler eklenmiş, örneğin boş bir arsaya sonradan bir bina yapıldığında binanın sahibi de yazılmıştır. 1905-1910 arası Caddede-i Kebir'i ele alan bu haritada, Türk adına pek rastlanmamakta, sadece Yaver Paşa, Ragıp Paşa, Zeki Paşa gibi Abdülhamit zamanının önde gelen saray adamları görülmektedir.

Pervititch haritaları ise Caddede-i Kebir güzergâhını yeniden, sil baştan hazırlamamış, ancak Tarlabası'na, Galata'ya, Karaköy'e kadar indiği için bölgeyi daha geniş ele almıştır. Bu haritanın paftalarında da yine binaların mal sahipleri yazılmıştır; aşağı yukarı aynı durum devam etmektedir. 1950'den 60'tan sonra, 1970'te örneğin bu eski haritaların üstünden geçilip bugünkü mal sahipleri yazılacak olsaydı, Ahmet Bey, Mehmet Bey gibi isimler çıkacaktı karşımıza.

19. yüzyıl sonunda Beyoğlu'nun aşağı yukarı bugün gördüğümüz şekilde kuruluşu, 1870-1871 büyük yangınının ardından gerçekleşmiştir. O tarihlerde Avrupa'da yeni bir urbanizm anlayışının ürünü olan apartman tipi yapılar ve bunların artistik üslubu, 1870 sonrası Beyoğlu'nun yeniden şekillendirilmesinde rol oynamıştır.

1871 yangınıyla aynı dönemde, dünyada Alman milli devletinin kuruluşu gerçekleşmiştir. Fransız ihtilalinden itibaren başlamış olan süreçte, Almanya'nın birleşmesi Avrupa için çok önemli bir yeni olaydır. O tarihlerde bizim topraklarımızda ise Yunanlıların deyişiyle Yunan Bağımsızlık Savaşı, bizim tarih kitaplarımızda yapılan adlandırmaya göre ise Yunan Ayaklanması gerçekleşiyordu. Bununla birlikte Bulgaristan ve Sırbistan'da da ulus devlet oluşumu özlere ve bunun mücadelesi vardı. Bütün bunlar olurken, gayrimüslim, gayri Türk bir işadamları sınıfı vardı Osmanlı devletinin başında ve bu kimseyi pek de tedirgin etmiyordu. İmparatorluğu bütün bu farklı etnik unsurlarıyla birlikte yaşatmaya devam etmek yönünde bir anlayışa bağlı olarak Tanzimat Fermanı'nda "eşit yurttaşlık"tan söz ediliyordu; oysa eşit yurttaş olanların kendilerinin memnun olmaması gibi bir durum da vardı.

Daha sonraki dönemde, Abdülaziz devri ilk ciddi muhalefetlerin başladığı, Tanzimat'ın Panottomanizmiyle bir yere varılmadığının anlaşıldığı bir zamandır. Ardından gelen Abdülhamit'in İslamcılığı son derece enstrümantalisttir. Abdülhamit hilafeti öne çıkarır, ama özel hayatına bakıldığında akşamları da konyasını içen bir adamdır aslında. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında sıfatı imparator olan Avrupalı bir adam ne kadar muhafazakâr, dolayısıyla dındarsa Abdülhamit'inki de o ölçüdedir. Müslüman kozunu düvel-i muazzamaya karşı ne kadar oynayabileceğini düşünür Abdülhamit; çünkü İngiltere ve Fransa'nın elindeki sömürgelerde çok sayıda Müslüman yaşamaktadır ve kendisi halifedir. İkinci olarak, Abdülhamit, imparatorluğu bir arada tutacak olanın Panottomanizmin içerdiği gayrimüslim unsurlar değil de sadece Müslümanlar olduğunu düşünür. Bunların içinde Arnavutlar, Araplar, Çerkezler vardır ve Abdülhamit'in muhafız alaylarının kompozisyonu bunun bir simgesi gibidir. Bu alaylarda en kalabalık kesim Arnavutlardır, ikinci olarak Araplar, üçüncü olarak Kafkaslar gelir; bir de Söğüt'ten toplanma küçük bir Türk birlik vardır.

Kara Kemal'in söylediği, klasikleşmiş bir söz vardır: "Dünyada (Batı'yı kastederek) siyasi partiler sınırlarını bir sınıfa dayayıp o sınıf adına siyaset yaparlar." Ve ardından, bizim topraklarımızda partinin dayanacağı bir sınıftan söz edilemeyeceğini söyler. İttihatçı yetkililerden Kara Kemal'in açık bir deklarasyonudur bu; ancak İttihatçılar içlerinde Türkçü unsurları barındırıp ideolojilerinde Türkçülüğe yer vermekle beraber her zaman Osmanlıcıydılar. Osmanlı'yı yok eden bir Türklükten söz etmemekte, bu arada İslama da her zaman önemli bir yer vermekteydiler. Abdülhamit gibi gayrimüslim olanları gözden çıkarmışlardı ve sadece göstermelik olarak birkaç gayrimüslim bulunduruyorlardı bünyelerinde.

İttihat ve Terakki zamanında savaş gibi genel sorunların çok ciddi bir tezahürü vardır Türkiye'de. 1915'te bir anlamda tepeye vuran, ama daha önceden de hem İstanbul içinde hem taşrada var olan Ermeni meselesi gündemdedir. Bu olayla birlikte Anadolu'da bir mülkiyet el değiştirmesi durumu söz konusu olur. İttihat ve Terakki hiç de kolay olmayan bir işe girişerek bir milli burjuvazi yaratmaya çalışır. Savaş koşulları içinde milli bankalar, esnaf teşekkülleri, tarım üretim kooperatifleri kurulur.

Birinci Dünya Savaşı'na girildiği dönemde, "düvel-i muazzama"nın bir kısmı düşmanımız, bir diğer bölümü müttefikimiz olacaktır, akıbetimiz savaşın sonucuna bağlıdır. Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluşu sürecinde, kitaptan okuma tarih bilgileriyle bize görüldüğü kadar radikal bir kabuk değişimi gerçekleşmiş olmayabilir. Örneğin Osmanlı posta pullarının ne zaman kullanıldığını ve ne zaman Cumhuriyet'e ait yeni posta pulları basıldığını bilmiyoruz, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra bir süre Osmanlı nişanlarının verilmeye devam ettiği ise bilgimiz dahilinde. Geçiş sürecine tam olarak vâkıf değiliz. Bu süreçte İstanbul gayrimüslim ve gayri Türklerin merkezidir; bu unsurların sadece İstanbul'la değil, bütün imparatorlukla ve dış dünyayla ilişkileri sürmektedir.

Türk milliyetçi söyleminde, gayrimüslimlerin bütün ekonomiyi ele geçirdikleri, bizi "iliklerimize kadar" sömürdükleri benzeri cümleler vardır. Bu noktada, ekonominin, ticaretin neden onların elinde olduğunu sormak gerekir: Biz bıraktığımızda ekonomi beş para etmezdi, önemli olan, devlet adamı, paşa olmaktı, ticaret "süflilerin" uğraşacağı bir faaliyetti. Devlet bir faaliyet için (örneğin Galata rıhtımı inşaatı) paraya ihtiyaç duyduğunda, bankerler çağrılıyor, birlikte hisse senedi çıkarılıyordu. Devlet tarafından karşılığının ödeneceği garanti edilen bu hisse senetleri öncelikle Paris ve Londra'da piyasaya sürülüyor, böylece gerekli sermaye toplanıyordu. Dolayısıyla bu insanlar özellikle Fransa ve İngiltere borsalarıyla eskiden beri ilişki halindeydiler.

Levantenler, yabancı uyruklular, burada doğmuş ama kendine yabancı uyruk edinmiş insanların da yaşadığı bu topraklarda, Cumhuriyet'ten sonra, nominalist bir politikayla sokak adlarının değiştirilmesi gündeme gelir. Örneğin Beyoğlu'ndaki Glavani Sokağı'nın adı Kallavi Sokak, Alleon Sokağı'nın adı ise Erol Dernek olarak değiştirilir. Bugün bildiğimiz Hava Sokak'ın adı, muhtemelen Türkçe olduğu zannedilerek bırakılmıştır; halbuki Hıristiyan Arap bir ailenin soyadıdır.

Günümüze yaklaştıkça bu insanların adeta "buharlaştığına" tanık oluruz. Varlık Vergisi, bu kez içinde olmadığımız bir savaş dönemine denk düşer. Savaşın içinde değildik, ancak savaşanlara nazımız geçiyordu. Öteden beri, coğrafi konumu ya da başka özellikleri nedeniyle pozisyonunun pazarlığını yapmaya alışmış, dış politikasını da bunun üzerinden kurmuş bir devlet için, savaş sırasında Varlık Vergisi gibi dünyada eşi benzeri olmayan bir uygulamaya elverişli ortam hazırdır. 1940'larda en kalabalık gayrimüslim grup olan Rumların, zaten işgal altında olan Yunanistan'a gitmeleri imkânsızdır. Dolayısıyla Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkelerde o tarihlerde buradan gitmiş diasporalar bulunmaktadır. Aynı durum 6-7 Eylül için de geçerlidir; yine Yunanistan'a gitmeleri mümkün değildir. Üçüncü dalga olarak gelen Kıbrıs olayları sırasında artık Yunanistan belini doğrultmuş olduğu için oraya göç başlar. Burjuvazinin Türkleşmesi en son bu hikâyelerle tamamlanır.

Bütün bu yaşananların ayrıntıları kapalıdır; bilinmesi istenmemektedir. Oysa bu olayların üstünü örtmek, alttan alta bir cerahatin gittikçe bozularak insanlara bulaşması durumunu doğurur. Toplum olarak kendimizle yüzleşebilmemiz, bu topraklarda neler olduğunu öğrenebilmemiz için, en azından bunların araştırılmasının yolunun açılabilmesi için hepimizin yapabileceği şeyler olduğunu düşünüyorum.

Ulus kültürü kurma süreci tüm dünyada bu gibi olayları içerir. Ancak ne yazık ki hâlâ bu işlerin vahşetle değil medeniyetle çözülmesini sağlayacak yöntemler geliştirilememiştir.